

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Светла Иляева Казаларска „Памет и история в музея. Музеификацията на комунизма в Централна и Източна Европа след 1989 г.” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по Социология, антропология и науки за културата, научна специалност 05.08.33 „Теория и история на културата (Културна антропология)”

Рецензент: проф. дсн Кольо Коев, НБУ

Дисертационният труд на Светла Казаларска „Памет и история в музея. Музеификацията на комунизма в Централна и Източна Европа след 1989 г.” може да бъде причислен към вълната изследвания, отразяващи интензивния интерес на социолози, антрополози и историци през последните години към периода на комунистическото минало. Подвеждането под един такъв знаменател обаче рискува да „усредни” този труд и да пропусне важни негови особености, които го отличават от общата маса. Затова аз ще го разглеждам не толкова в рамките на споменатия контекст, а по-скоро с оглед на специфичната призма, през която той реализира своя интерес. Още повече, че въпросната призма обвързва рецензираната дисертация и с други значими теоретични и емпирични контексти.

Веднага ще кажа, че още от пръв поглед дисертацията на Казаларска издава сериозно и съсредоточено мислене. Винаги съм смятал, че първият белег за добро владеене на материала е формулировката на проблема в заглавието, а това, както показва опитът, често се оказва много трудно изкуство. В случая заглавието директно заявява основната „интрига”: музеят в напрегнатата осцилация между памет и история. Втората му част акцентира върху по-общия проблем за музеификацията, намеквайки за метаморфозите на този иначе активно обсъждан през 80-те години процес като следствие от музейното рамкиране на комунизма. Както личи от признанието в увода, авторът е стигнал до финалния вариант на заглавие след продължителна работа, в процеса на която съпротивата на материала е наложила предефиниране на първоначалната версия. Държа специално да отбележа този факт, защото го намирам за симптом не просто на добросъвестна работа, а преди всичко на не толкова често срещана теоретична и методологическа чувствителност. За тази чувствителност ще стане дума и по други поводи по-нататък в рецензията.

Възелът, който дисертацията се опитва да разплете, бих очертал накратко по следния начин. Музеят на комунизма е медиумът през който се разглежда интерпретацията/преработването на близкото минало, но същевременно

преживяванията на това минало предопределят конструирането на музейния разказ и предзадават траекториите на погледа в музея. Нещата се усложняват по силата на още едно обстоятелство. **Музеят** като ключова институция на модерната епоха е отдавна позната и изследвана реалност, но конститутивен елемент в **музея на комунизма** е активната памет за още неизтеклото минало, а това в определен смисъл преопределя самата представа за музейност или най-малкото предполага преработката ѝ. Защото работата на паметта в музеите на комунизма се движи по живите следи на току-що билото, отказвайки да положи отчетлива граница между минало и настояще.

Неслучайно, както показва и дисертацията, тъкмо прогресистката идея за музея като визуален ред на предмети от миналото, излъчващ собствена непрекословна морална и естетическа стойност, е подложена на остра критика след 80-те години от най-различни страни. А вероятно може да се каже, че музеите на комунизма са „практическа критика” на традиционната музеология и средоточие на несекващи политически, социални и културни борби за употребите на историята.

От такава гледна точка съвършено основателно във втора глава авторът поставя на предварително обсъждане една мрежа от понятия, свързани в няколко проблемни кръга: отношението между памет и история, съответно въпроса за колективната памет; музей и музеификация/музеен ефект; преливането между образ и разказ в пространството на музея; музейният ред като перформация. Извеждането на основните понятия е предшествано от обзор на академичната литература и се разгръща в контекста на големите дискусии през XX век по споменатите теми с ключови участници Морис Халбвакс, Жак льо Гоф, Пиер Нора, Пол Рикьор, Пиер Видал-Наке, Херман Любе, Джеймс Клифърд, Светлана Алперс и др. Като цяло тази глава демонстрира широката и сериозна теоретична база, на която се основава дисертацията, но в не по-малка степен и способността на Светла Казаларска да резюмира ключови позиции и да извлича от тях необходимите аналитични инструменти. В тази връзка ще подчертая още непрекъснатото усилие на автора да упражнява методологически контрол над своя концептуален апарат. Очебиен пример е обсъждането на методологическите и епистемологическите ограничения на понятието „колективна памет” с оглед на преодоляването им в работния инструментариум на дисертацията. Тук обаче бих отпразил и първата си критична бележка. Струва ми се, че очертаването на понятието за колективна памет, с което оперира дисертацията, трябва да стане тъкмо на това място, в контекста на различните критики към него. Вместо това на с. 50 е казано само, че „настоящото изследване взема предвид посочените критики и се опитва

да съобрази методологическите и теоретическите си основи с онези от тях, които биха могли да бъдат избегнати”. Ако оставим настрана натрапващия се парадокс да се съобразяваме тъкмо с критици, които биха могли да бъдат избегнати, стои все пак конкретният въпрос кои критици и по какъв начин се вземат предвид в изследването, кои дефицити на понятието се компенсират, още повече, че някои от критиците му го поставят под радикално съмнение. В този смисъл не ми е достатъчно казаното в справка за приносите, че дисертацията преодолява проблемните места, „като внимателно отграничава субектите на паметта и избягва метафоричните употреби на понятието”

Към постиженията в тази глава бих отнесъл разглеждането на музеификацията като „културна технология, която работи отвъд стените на музея”; схващането за музей едновременно като медия, „екстернализираща колективната памет” и като „място на памет”, интериоризиращо „излязлата от социалните практики памет”; специалния акцент върху перформативното измерение на музейния разказ. Споменавам тези моменти от втора глава, не само защото ги намирам за приносни сами по себе си, но и защото те стават значими опорни точки на анализа в трета глава.

Четенето на втора глава повдига пред мен и един по-общ теоретичен въпрос. Приемам като просветляваща (най-вече за проумяване на съвременното развитие на музейната институция) опозицията между музей „като колекция”, характерен за XIX в. и съвременния музей като „контактна зона”, в която музейният предмет „се репозиционира като място на непрекъснат процес на договаряне на значение и стойност” (с. 62). Питам се обаче дали тази опозиция не се изгражда за сметка на овещняване на понятието „колекция”? Защото, независимо дали музеят притежава колекция или не (в съответствие с поддържаната в дисертацията широка дефиниция), не лежи ли в основата на музейността **колекционерството** в смисъла, в който Бенямин го определя като освобождаване на предмета от актуалните му целеви контексти, „за да влезе той във възможно най-тясно отношение със себеподобните”? А и свързаното с музея и музейността понятие за музеификация, което ни предлага Казаларска, сякаш препраща към идеята за колекционерство именно в този смисъл: „деконтекстуализиране на предметите и събитията и наслагване на вторични, най-често естетизиращи дискурси в музея” (с. 15).

Втора глава завършва с едно малко странно заявление: „В следващата трета глава ще продължа да търся проявленията на теоретичните съображения, поставени на обсъждане в тази глава” (с. 84). Слава богу, че това обещание не се реализира, защото

иначе би обезсмислило емпиричната работа в дисертацията, превръщайки я просто в илюстриране на теоретични схеми. Вместо това трета глава се отличава със собствена динамика и всъщност въплъщава основните приноси на дисертационния труд. Тя, разбира се, се основава на прояснени в предишната глава понятия, които обаче служат като скеле на много добре проведена теренна работа. Рамката на анализите тук е типологията на музеифициращите стратегии в музеите на комунизма и съответно очертаването на три „идеални типа“ музеи: нормализиращ, демонизиращ и диснифициращ. Като казвам рамка, нямам предвид ригидна конструкция, под която се подвеждат различни музеифициращи действия. Тъкмо обратното, Казаларска убедително показва, че непрекъснато се стреми да изявява взаимното приспособяване между практики и типология, която само **условно** подрежда емпиричните практики. Отказът от първоначалното намерение за сравнение между музейните дискурси за комунизма на Изток и на Запад е поредното свидетелство за чувствителността на автора към изследвания предмет, налагащ преориентиране на изследователския поглед. Откритите три оси на типологизация: институционално, музеоложко и идеологическо-дискурсивно всъщност резюмират многообразие от конкретни условия, включващи музеоложка традиция, държавни политики по отношение на близкото минало, статус на туристическата индустрия, „култура на спомняне“ и др., които се вземат предвид в процеса на типизация.

На едно друго равнище самата „нечистота“ на типологията, ясно отчетена в дисертацията, – диснифициращият тип стратегия се отклонява от логическия принцип, който откроява опозицията „нормализиране“–„демонизиране“ – демонстрира тъкмо не слабост, а гъвкавост на изследователското мислене, предпочитайщо да се съобразява не с теоретично конструирани, а с емпирично полезни за самите участници типове, формирани в хода на собствената им дискурсивна работа. И тъкмо в този контекст идва може би най-важният принос на дисертационния труд. Както показва Светла Казаларска, музейният разказ не може да се разглежда в изолация от неговата рецепция, нито пък рецепцията на реда в музея е автоматично следствие от добре или лошо конструиран музейен наратив. Фокусът на интерес тук е взаимодействието между двата елемента, „пресечната точка“ между музейен „изложителен комплекс“ и това, което в дисертацията е наречено „отираване на музейния разказ за комунизма“. По това взаимодействие може да се съди както за дисциплинарния ред на съответния музей, така и за ефективното отклоняване от него. Дисертантът реализира анализа си посредством успоредно разглеждане на тези два процеса, представяйки музеите на

комунизма като перформативни пространства: на едната страна е перформативният потенциал на музейния разказ, а на другата – практиките на перформативно музейно преживяване. Тези практики се дешифрират най-вече на основата на записаните в книгата за мнения впечатления на посетителите. Дисертацията подробно описва от такава – двузначна - перспектива Музея на ГДР в Берлин (екземплификация на нормализиращата стратегия), Дома на терора в Будапеща (представящ демонизиращата стратегия) и Музея на комунизма в Прага (като вариант на диснифициращ или „комодифициращ” музей). Отбелязаната от мен двупосочна перформативност на съвременния музей обаче не е достатъчно основание за твърдението в дисертацията, че „перформативността на музея нараства успоредно с еволюцията му във времето”, че съвременният музей се „превърща във все по-перформативно пространство” (с. 83). Не смятам, че интерактивността придава непременно „по-голяма” перформативност (в строгия Остинов смисъл) на музейната експозиция в сравнение с нормативно пренатоварения и в този смисъл достатъчно перформативно зареден традиционен музейен разказ. Освен ако не разглеждаме перформативността преди всичко като „пърформанс”.

Смятам, че идеята да се изследват книгите за мнение в музеите е добра находка, поне като първо приближение към комплексен анализ на музеите на комунизма. „Четенето” на книгите за впечатления, разбира се, не е безпроблемно от изследователска гледна точка, както си дава сметка и авторът. Най-същественото неудобство несъмнено е асиметрията между възможността за плътно описание на музейния наратив и трудно проследимата неизбежна контекстуална хетерогенност на записаната реакция (която при това винаги е „нечиста” и поради смесването на личен/неволен и наложен публичен поглед). Но ще повторя, направена е важна първа стъпка, а в дисертацията са заявени амбиции за продължаване в тази посока и с други изследователски стратегии.

Съществен принос в тази глава е и открояването на връзките между типове музейни стратегии и различни историографски парадигми, като основните в случая са тоталитарната и ревизионистичната с нейните постревизионистични разклонения. Намирам тази линия на изследване за важна и дори заслужаваща още по-голямо внимание, защото ерозира изглеждащата непоколебима граница между всекидневни практики на социалната памет на различни равнища и научни интерпретации на тези практики с всички последици и за двете страни.

Кратката четвърта глава поставя въпроса за „липсващия” музей на комунизма в България в контекста на различни публични форми на осмисляне на близкото минало, констатирайки многозначителния факт, че неуспешните държавни политики на паметта провокират „проекти отдолу”, пролиферация на „всекидневни, неофициални и неинституционализирани спомени за комунизма”. Приемам констатацията, че „‘липсващият’ музей на комунизма в България е симптоматичен за фрагментацията на мнемоничните общности в резултат от ‘приватизацията’ и деинституционализацията на колективната памет за близкото минало” (с. 198), като смятам, че по този начин се формулира перспективна тема за нови изследвания.

Заключението на дисертационния труд предизвика у мен известно неудовлетворение, защото просто преповтаря основни стъпки в работата, което така или иначе се прави в автореферата. Очаквах от него по-скоро нетривиални обобщения или хвърляне на мостове към бъдеща изследователска работа.

Резюмирайки цялостното си впечатление от дисертацията на Светла Казаларска, без колебание ще кажа, че това е една богата, изключително информативна, теоретично и емпирично убедителна, прецизно изпълнена, отваряща нови перспективи работа. Радвам се, че тя ми даде възможност да се запозная с един методологически високо квалифициран, умен и креативен изследовател.

В заключение: Основавайки се на аргументираните в рецензията безспорни достойнства и несъмнени приноси на дисертационния труд „Памет и история в музея. Музеификацията на комунизма в Централна и Източна Европа след 1989 г.”, убедено препоръчвам на Светла Иляева Казаларска да бъде присъдена научната степен Доктор по Социология, антропология и науки за културата (шифър 05.08.33).

4. 07. 2011

София